

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

УДК 342.843.5:004

DOI <https://doi.org/10.32782/392267>

Камардіна Ю. В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри приватно-правових дисциплін
Маріупольського державного університету*

Черних Є. М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічно-правових дисциплін
Маріупольського державного університету*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ ЕЛЕКТРОННОГО ГОЛОСУВАННЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

LEGAL REGULATION AND IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC VOTING: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND IMPLEMENTATION IN UKRAINE

У статті аналізується досвід правового регулювання та застосування електронного голосування у зарубіжних країнах та впровадження його в Україні. Дослідження спрямоване на виявлення та аналіз як переваг, так і основних ризиків електронного голосування, що, безумовно, сприятиме ефективному вирішенню теоретичних проблем та виконанню практичних завдань при впровадженні та застосуванні засобів електронного голосування у виборчому процесі України, зокрема, введенню у національну виборчу практику Інтернет-голосування та інших форм дистанційного електронного голосування. Розглядаються проблеми відсутності чіткого механізму правового регулювання електронного голосування у зарубіжних країнах, порушення принципу таємниці голосування, та пропонуються можливі варіанти їх вирішення. Доведено, що для запровадження електронного голосування в Україні, першочерговими є завдання щодо забезпечення: нормативно-правового регулювання, особливо в частині порядку проведення електронного голосування; технічної надійності системи, її захищеність від можливих вірусів, а також несанкціонованого втручання; таємниці голосування, захисту від маніпуляції результатами голосування; довіри громадян до електронного голосування; доступності технічних засобів голосування більшості населення, а також доступу до Інтернету; знань та навичок у громадян щодо користування технічними пристроями та спеціальними програмами. Робиться висновок, що кожний з видів електронного голосування передбачає власну специфіку реалізації конституційно-правових принципів виборчого права, що спричинено об'єктивно існуючими технічними та організаційними умовами. Тому, вибір конкретного виду електронного голосування, а також порядок його застосування, потребують закріплення у спеціальних нормах виборчого законодавства для забезпечення об'єктивної фіксації волевиявлення виборця та визначення результатів голосування.

Ключові слова: вибори, голосування, е-демократія, е-голосування, електронне волевиявлення.

The article analyzes the experience of legal regulation and application of electronic voting in foreign countries and its implementation in Ukraine. The study aims to identify and analyze both the benefits and main risks of e-voting, which will certainly contribute to the effective solution of theoretical problems and practical tasks in the implementation and application of e-voting in Ukraine's election process, including the introduction of Internet election practice. voting and other forms of remote electronic voting. The problems of lack of a clear mechanism of legal regulation of electronic voting in foreign countries, violation of the principle of secrecy of the ballot are considered, and possible solutions are suggested. It is proved that for the introduction of electronic voting in Ukraine, the priority tasks are to ensure: regulatory and legal regulation, especially in terms of electronic voting; technical reliability of the system, its protection against possible viruses, as well as unauthorized interference; secrets of voting, protection against manipulation of voting results; citizens' trust in electronic voting; availability of technical means of voting for the majority of the population, as well as access to the Internet; knowledge and skills of citizens on the use of technical devices and special programs. It is concluded that each of the types of electronic voting provides its own specifics of the implementation of constitutional and legal principles of suffrage, which is caused by objectively existing technical and organizational conditions. Therefore, the choice of a particular type of electronic voting, as well as the procedure for its application, need to be enshrined in special rules of electoral law to ensure objective fixation of the will of the voter and determine the results of voting.

Key words: elections, voting, e-democracy, e-voting, electronic expression of will.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій дедалі більше здійснює вплив на сучасне суспільство і державу. Не є винятком і функціонування держави та її відносини з громадянами, що проявляється у вигляді впровадження електронної демократії. Нові технології, що отримали активний розвиток у ХХ столітті, сприяли появі абсолютно нового інституту електронного голосування, що отримав назву Е-голосування. Апельювання до міжнародного досвіду застосування нових технологій голосування є важливою умовою розвитку національної виборчої системи, а самі інформаційно-телекомунікаційні технології становлять невід'ємний атрибут електронної демократії та електронного голосування. Разом з тим, використання інформаційних технологій безпосередньо в день голосування як спеціального засобу Е-голосування становить не тільки теоретичний, але і практичний інтерес, особливо в аспекті послідовної інформатизації суспільства. У зв'язку з цим зарубіжний і, перш за все, європейський досвід законодавчого закріплення та застосування Е-голосування вимагає аналізу та широкого наукового осмислення.

Викладені вище обставини актуалізують тему дослідження у тому, що в багатьох країнах світу відбувається активна розробка, впровадження, функціонування та розвиток електронного голосування в системі електронної демократії. Це дає широку можливість для аналізу різних механізмів електронного голосування в окремих правових системах, проведення порівнянь, виявлення спільних та різних тенденцій, аналізу перспектив впровадження в національну правову систему.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Е-голосування як перспективний спосіб реалізації громадянами свого активного виборчого права викликає інтерес великої кількості дослідників у різних галузях науки, зокрема, в правознавстві. Підвищений інтерес щодо Е-голосування знайшов своє відображення в працях таких авторів: А.А. Барікова [1], М.А. Бучин [2], М.І. Гаврилов [3], І.М. Жаровська [4], Я.Б. Турчин [5], І.О. Чернухін [6] та ін. Проте теорія та практика застосування Е-голосування на виборах не отримали до теперішнього часу широкого, всебічного та комплексного розкриття у сучасних українських наукових працях. Водночас, через стрімкий темп розвитку інформаційно-

телекомунікаційних технологій, які становлять невід'ємний атрибут електронного голосування, виникає потреба в актуальних комплексних дослідженнях.

Метою дослідження є характеристика основних систем (видів) електронного голосування в зарубіжних країнах та визначення проблемних моментів та напрямків його впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. В останні десятиліття електронне голосування отримало розвиток у багатьох зарубіжних державах. Разом з тим проблема застосування Е-голосування далека від рішення. Як і раніше, неоднозначними залишаються питання технологічного захисту волевиявлення виборців, дотримання конституційних принципів виборчого права, специфіки статусу спостерігача у межах Е-голосування, повної відмови від паперових бюлетенів тощо.

Хоча електронне голосування в різних формах все частіше впроваджується у багатьох державах, в науковому середовищі немає єдиного підходу до його розуміння, від якого залежить не тільки смислове навантаження аналізованого поняття, а й перспективи правової регламентації волевиявлення громадян без використання бюлетенів у традиційному розумінні під час виборів. Зазвичай під Е - голосуванням в зарубіжних джерелах розуміється голосування з використанням електронних систем подачі та підрахунку голосів. Або механізм, за допомогою якого народ здійснює свою владу в рамках виборів та референдумів, що забезпечує можливість громадянам віддати перевагу кандидату, кандидатам, списку кандидатів без використання паперових бюлетенів у вигляді спеціальних програмно-технічних засобів і пристроїв [7].

К. Бонсор та Дж. Стрікленд наголошують, що Е-голосування являє собою абсолютно нову сферу виборчого процесу, що розвивається в демократичних державах світу, та розглядають його як широке поняття щодо голосування через глобальну мережу. До змістовної сторони електронного голосування вони відносять електронні засоби голосування та підрахунку голосів [8]. А.А. Барікова під Е-голосуванням розуміє «форму електронної демократії, яка становить процедуру здійснення волевиявлення з використанням інформаційно-комунікаційних технологій чи обладнання; автоматизований процес під-

рахунку голосів у цифровому форматі» [1, с. 9]. М.А. Бучин розглядає Е-голосування у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні, під Е-голосуванням розуміється будь-яка форма волевиявлення, під час якої використовуються електронні засоби підрахунку голосів. Також в рамках цього підходу можливим є їхня подача за допомогою інформаційних технологій. У рамках широкого підходу формами реалізації електронного голосування можуть бути волевиявлення у громадських медіа-проектах, різноманітні онлайн-опитування аудиторії. Якщо ж говорити про електронне голосування згідно вузького підходу, то під ним розуміють волевиявлення виборців у рамках офіційних механізмів формування влади, або ж офіційного залучення громадян до прийняття владних рішень (електронні вибори або електронний референдум) [2].

Як зазначалось, сьогодні у світі застосовуються різні форми або системи електронного голосування. Зокрема до них відносяться: 1) системи голосування перфокартами; 2) системи оптичної нумерації; 3) системи прямого електронного реєстрування; 4) системи голосування через мережу Інтернет.

1. Слід зазначити, що перші системи електронного голосування стали застосовуватися ще у 1960 р. і були пов'язані з появою технологій голосування перфокартами, які надають виборцю можливість визначити своє волевиявлення, пробиваючи бюлетень у спеціальному засобі для голосування. Після голосування виборець може вставити карту прямо в апарат, призначений для підрахунку голосів, на виборчій дільниці або кинути її в скриньку, яку перенесуть до центрального бюро для підрахунку голосів. Перфокарти та комп'ютери для підрахунку голосів вперше були використані в США (у двох графствах Джорджії) на чергових президентських виборах у 1964 р. Незважаючи на те, що системи з перфокартами з часом були замінені в США більш прогресивними системами, 37,3% виборців використали її на президентських виборах і в 1996 р.

2. Інформаційні системи оптичного сканування бюлетенів є поєднанням традиційного та електронного голосування. Вони передбачають наявність на дільниці електронних комплексів (терміналів), які складаються зі скану-

ючого пристрою та урни, що знаходиться під ним. Виборець заповнює паперовий бюлетень і опускає його в урну скрізь скануючий пристрій. Сканер зчитує позначки виборця в бюлетені, однак результати отримуються лише після закінчення голосування, як правило, у вигляді роздрукованого протоколу [9, с. 39]. Дана система електронного голосування успішно застосовується, наприклад, у Філіппінах. Так, у 2010 році країна вперше проголосувала за допомогою електроніки. Люди проставляли галочки або кружечки, але потім прямували до апарату для зчитування голосів. Вся процедура займала трохи більше 5–7 секунд. Далі голос виборця заносився до загальної системи, яка дозволяла отримати результат набагато швидше, ніж за звичайного підрахунку. Крім того, ці термінали були оснащені аудіомодулем, що допомагав виборцям. Було передбачено і можливі перебої з електроенергією – апарат міг автономно працювати до 16 години.

Іншими вдалими прикладами подібних голосувань можуть бути Бразилія та Індія, які запровадили голосування через термінали у 2000-му та 2004-му році відповідно. Як і для Філіппін, для цих країн було важливо покрити максимальні території, на яких може відбуватися голосування, і зробити його по-справжньому легким для неосвічених верств населення. Як показала практика, волевиявлення терміналами дійсно полегшує процес голосування в країнах, де інфраструктура і різноманітність культур та мов заважають ефективно проводити вибори у звичайному форматі.

3. Системи прямого електронного реєстрування застосовуються у Бельгії, Бразилії, Індії, Венесуелі, США та інших країнах. Виборці, які використовують під час голосування цю систему, фіксують свій вибір за допомогою електронного апарату, який, зазвичай, оснащений чутливим екраном та клавіатурою. Якщо виборці повинні вписати ім'я обраного ними кандидата в бюлетень, то може бути використана літерно-цифрова клавіатура. При застосуванні таких систем немає потреби у друкованих бюлетенях для голосування. Інформаційні дані за проведенням голосування розміщуються на жорсткому диску, дискеті, CD. З метою захисту та перевірки деякі системи копіюють інформацію голосування. Наприклад, у Бельгії кожен голос реєстру-

ється одночасно на жорсткому диску та індивідуальній картці виборця. Після голосування виборець кидає свою картку до скриньки. Ця картка служить захистом у разі поломки жорсткого диска або інструментом перевірки даних. Після закінчення голосування дані з усіх місць голосування консолідується у центральному комп'ютері, який встановлює результати виборів. Передача даних на цей комп'ютер здійснюється за допомогою знімних переносних засобів (CD, дискети тощо) або за допомогою інформаційної мережі.

4. Голосування за допомогою мережі Інтернет. У цьому випадку можливі три форми електронного голосування:

4.1. голосування через Інтернет на виборчій дільниці: виборці користуються електронними пристроями, розташованими в офіційних місцях для голосування. Обладнання та технічне забезпечення контролюються членами виборчих комісій. Ідентифікація виборців може встановлюватись традиційними методами;

4.2. голосування за допомогою Інтернету в кіоску: виборці голосують на пристроях, що контролюються організацією з електронного управління, розташованих у публічних місцях (наприклад, у комерційних та інших центрах), натомість фізичне оточення та справжність виборців дана організація безпосередньо не контролює;

4.3. дистанційне голосування через Інтернет: в цьому разі ні електронні пристрої, ні фізичне оточення не контролюються організацією з електронного управління. Е-голосування дистанційним способом без явки громадян на дільниці – більш рідкісна форма волевиявлення громадян у зарубіжних країнах, що передбачає особливий механізм реалізації волі громадян на виборах та референдумах, визначальною ознакою якого є використання інформаційно-телекомунікаційної мережі Інтернет. Відмінності цього виду голосування полягають в тому, які прийоми, способи та методи використовуються при реалізації волі громадян на виборах, що здійснюється через Інтернет. Найбільш очевидною перевагою голосування через Інтернет в такому варіанті є його зручність для виборця, який може голосувати навіть не виходячи з дому. В цьому разі виборець входить на web-сайт, робить кілька позначок у формулярі і натискає кнопку «голосувати». Така система дозволяє суттєво заоща-

джувати кошти, які спрямовані на забезпечення роботи виборчих дільниць. Більш того, підрахунок електронних голосів може бути більш швидким та легким, ніж підрахунок традиційних паперових бюлетенів або підрахунок голосів за допомогою оптичного зчитування чи перфокарт.

Найбільш вдалий приклад такого електронного голосування за допомогою мережі Інтернет належить Естонії. У цієї країни найбільший відсоток інтернет-користувачів, що дозволило в 2005 році провести голосування на місцевих виборах в інтернет-мережі. А вже у 2007 році пройшли перші парламентські вибори через Інтернет. Кожна людина, будь вона навіть на іншому кінці світу, могла підтвердити свою особу ID-картою (яка в Естонії діє як посвідчення особи) і проголосувати. При цьому «електронна ділянка» відкривалася за 4–5 днів до кінця виборів, а громадяни до фінального дня мали право змінити свою думку і віддати голос комусь іншому. Завдяки зручній системі виборів з кожними виборами відсоток громадян, які проголосували в Естонії, зростає.

Великобританія також намагалася запровадити методи голосування через мережу Інтернет. Зроблено це було для того, щоб позбавити жителів країни необхідності стояти в чергах виборчих дільниць і заради збільшення відсотка осіб, що приймають участь у виборах, який у 2000-му році став критично малим. Плюсом британської системи була неймовірна мобільність – проголосувати можна було будь-де: у супермаркеті, на вулиці чи в барі. Досить було просто зателефонувати та дотримуватися інструкцій голосу в трубку. Але експеримент, незважаючи на всі його переваги, не дав бажаного результату. «Електронні» вибори, які відбулися у 2002-му році показали неоднозначний результат. Відсоток тих, хто віддав голос, лише трохи збільшився. Не допомогла навіть державна кампанія з популяризації альтернативних голосувань у вигляді листівок, реклами з ТБ та інших роз'яснень переваг електронного голосування. Не став британський експеримент успішним також і через загальну проблему такого роду голосувань – безпеку.

Тож, практика використання дистанційного голосування через Інтернет показує, що в ньому є суттєві недоліки та проблеми, не всі з яких знаходять своє вирішення. Впровадження дис-

танційного електронного голосування у більшості зарубіжних країнах не здійснюється через неможливість забезпечення надійної інформаційної безпеки. Якщо хакерським атакам піддаються стаціонарні електронні комплекси, то волевиявлення через Інтернет є ще більш ризиковим заходом.

Нормативне закріплення та практичне впровадження Е-голосування в окремих країнах призвели до виникнення в європейському праві низки правових стандартів його використання в системі електронної демократії, що містяться, наприклад, в Рекомендації СМ/Rec(2017)5 Комітету міністрів державам-членам про стандарти електронного голосування [10], та Rec(2004)15 «Про електронне управління» [11]. Вони мають на меті гармонізувати реалізацію принципів демократичних виборів та референдумів, зміцнюючи довіру виборців до процесу електронного голосування. Однак ці документи мають рамковий характер і не містять якісних юридичних характеристик електронного голосування як конституційно-правового феномену.

Рекомендація СМ/Rec(2017)5 щодо правових, організаційних та технічних стандартів електронного голосування залишається єдиним джерелом інформації на цю тему, що використовується навіть у державах, які не є членами ЄС, а також іншими відповідними міжнародними суб'єктами.

Рекомендація СМ/Rec(2017)5 стосується виборчих технологій в частині електронного голосування, що передбачають використання електронних засобів для подачі та підрахунку голосів. До таких засобів входять електронні виборчі машини з прямим записом (DRE), сканери для голосування, цифрові ручки та системи голосування в Інтернеті.

Але, для того щоб запровадити новітні інформаційні технології до виборчого процесу в Україні, необхідно обґрунтувати доцільність відповідних новацій. На прикладі досвіду зарубіжних країн можна бачити, що впровадження системи електронного голосування, з одного боку, може характеризуватись великою кількістю позитивних аспектів, з іншого боку, передбачає вирішення складних юридичних та організаційно-технічних завдань. Насамперед звернемо увагу на переваги електронного голосування, до яких можна віднести:

1. Достовірність результату через виключення «людського фактору» або адміністративного впливу: електронне голосування дає можливість підрахувати виборчі бюлетені без залучення до процесу представників публічної влади. Тож, результат залежить лише від безперебійної роботи програмного та технічного забезпечення, а не від чесності чиновників та систем контролю. Створення системи електронного голосування може підвищити довіру населення до результатів виборів та зменшити ризик корупції. Отже, це дуже важлива перевага Е-голосування в аспекті легітимності результатів виборів та обраної влади.

2. Зручність: однією з найбільших переваг онлайн-голосування є гнучкість і простота. Теоретично, проголосувати зможе кожний громадянин, який має електронний паспорт, з будь-якого технічного засобу – мобільного телефону, комп'ютера або планшета. Сам процес голосування триватиме впродовж хвилини за допомогою всього кількох кліків і при цьому не обов'язково особисто з'являтися на виборчу дільницю та стояти у черзі. Спрощення процесу голосування зазвичай створює умови для збільшення показника участі громадян у виборах.

3. Економія бюджетних коштів: встановлення загального електронного голосування, на наш погляд, вимагатиме скасування дільничних виборчих комісій. Оплата їхньої роботи складає найбільшу частку всіх видатків у межах будь-якої виборчої кампанії – близько 70-80 відсотків коштів, відведених на вибори. Також вдасться уникнути витрат, пов'язаних із друком бюлетенів. Доведеться інвестувати у створення та подальше оновлення програмного забезпечення. Навіть часткове впровадження Е-голосування дасть можливість значно зменшити витрати, дозволить зробити вибори економічними за звичайні паперові вибори.

4. Швидкісний підрахунок результатів голосування: головна перевага запровадження сучасних інформаційних технологій у виборчий процес полягає в прискоренні підрахунку голосів та в зменшенні кількості помилок. Запровадження таких технологій підрахунку голосів надасть можливість використовувати механізми прямої демократії на якісно новому рівні зі значно більшою ефективністю.

Отже, створення системи електронного голосування дозволить не тільки автоматизувати процес виборів, але й істотно скоротити витрати на вибори, підвищити швидкість і зменшити ймовірність помилок у підрахунку голосів, що забезпечує необхідні умови легітимності виборів.

Поряд з перевагами електронне голосування має ряд недоліків, через які його не можна застосовувати повсюдно:

1. Системи передачі інформації по каналах Всесвітньої мережі вразливі з погляду потенційних комп'ютерних збоїв та атак хакерів.

2. Через не розвинену нормативно-правову базу, що регулює процедурні аспекти електронного голосування, складно контролювати його проведення.

3. Недотримання принципу таємниці волевиявлення: процедура електронної аутентифікації виборця за допомогою використання цифрового підпису, відбитків пальців або смарт-картки з індивідуальним кодом-паролем передбачає персоналізацію виборця.

Враховуючи можливі ризики, до систем електронного голосування пред'являються вимоги, виконання яких має гарантувати дотримання таємниці волевиявлення учасників, достовірність підсумкових результатів та забезпечувати основні принципи виборчого права.

До таких вимог можна віднести:

- забезпечення таємниці волевиявлення учасника голосування;
- забезпечення одноразового обліку голосу виборця;
- запобігання можливості дублювання голосу якогось іншого учасника виборів;
- забезпечення чіткої ідентифікації учасників голосування;
- забезпечення достовірності надісланих повідомлень (наприклад, використання електронно-цифрових підписів);
- забезпечення коректності підрахунку кінцевого результату;
- забезпечення можливості перевірки будь-яким виборцем правильності підрахунку результатів голосування;
- забезпечення безперебійної роботи програмно-технічних засобів.

Принцип загальності при використанні електронного голосування повинен забезпечуватися шляхом надання такої можливості кожному виборцю.

Принципи прямого та рівного виборчого права за умови використання електронного голосування можуть забезпечуватися шляхом використання особистих кабінетів з використанням персонального логіну та паролю.

Забезпечення принципу таємниці голосування – найскладніше завдання. Ідентифікація користувача в системі означає, що за наявності певних навичок та знайомства з роботою системи можна встановити за кого віддав голос виборець. Проте, це складне завдання нещодавно стало вирішуваним завдяки технології «блокчейн» [12], яку використовують в банківській системі. Її можна поєднувати з так званою «сліпою» підпискою, коли особа засвідчується за допомогою електронного підпису: банк бачить лише підтвердження платежу, але не персональні дані особи, що дозволяє зберігати анонімність. Аналогічну технологію можна використовувати і у виборчому процесі. Виборець так само отримує можливість верифікувати себе, зберігаючи анонімність для всіх третіх осіб. Людина зможе відстежити свій голос, але ніхто не побачить належність цього голосу йому.

Для виборчої системи України проблема використання електронного голосування на виборах та референдумах є новою. Необхідність дослідження даних питань обумовлена впровадженням інформаційно-телекомунікаційних технологій в сфері публічного управління за допомогою правових та організаційних форм. Вже були зроблені перші кроки в цьому напрямку, зокрема, Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку електронної демократії в Україні та затвердив план заходів щодо її реалізації [13]. Для вирішення завдань впровадження інформаційних технологій та розвитку електронної демократії було засновано Міністерство та комітет цифрової трансформації України. Але до практичної реалізації Е-голосування в нашій державі справа ще не дійшла.

Цікаво, що закладене в Концепцію розвитку електронної демократії в Україні визначення терміну-поняття Е-голосування відповідає широкому підходу його розуміння як голосування з будь-якого публічного питання, зокрема участь в опитуваннях, виборах, референдумах із використанням електронних засобів для ідентифікації та підрахунку голосів [13]. Разом з тим, основний систематизований закон у цій сфері відносин – Виборчий кодекс України – не

містить терміну-поняття електронного голосування, проте в іншій термінології допускає таку форму виборів, щоправда, як виняткову: ч. 1 ст. 18 щодо використання інноваційних технологій у виборчому процесі передбачає можливість «проведення експерименту або пілотного проекту стосовно... голосування виборців на виборчій дільниці за допомогою технічних засобів та програмних засобів (машинне голосування)» [14]. Відповідно до ч. 2 ст. 18 Виборчого кодексу України така форма голосування може застосовуватися тільки на окремих виборчих дільницях, які визначаються Центральною виборчою комісією як експериментальні або пілотні проекти, з обов'язковою явкою громадян на виборчі дільниці, що відповідає більш простому очному виду Е-голосування. Слід відзначити, що у вищевказаному формулюванні голосування з використанням інноваційних технологій має дуже широкий зміст, що охоплює при організації та проведенні виборів будь-які програмно-технічні рішення. Це може передбачати впровадження спеціальної комп'ютерної програми для складання підсумкового протоколу, встановлення комплексів обробки виборчих бюлетенів чи комплексів електронного голосування тощо.

З огляду на вищезазначене, можна виокремити низку принципових завдань, які потрібно вирішити для запровадження електронного голосування в Україні. Тож, першочерговими є завдання забезпечення:

- нормативно-правового регулювання, особливо в частині порядку проведення електронного голосування;
- технічної надійності системи, її захищеність від можливих вірусів, а також несанкціонованого втручання;
- таємниці голосування, захисту від маніпуляції результатами голосування;
- довіри громадян до електронного голосування;
- доступності технічних засобів голосування більшості населення, а також доступу до Інтернету;
- знань та навичок у громадян щодо користування технічними пристроями та спеціальними програмами.

Висновки і пропозиції. Електронне голосування є перспективним напрямом виборчого процесу, який здатний при розумному застосуванні сучасних технологій, створенні систем ефективного контролю та належного гарантованого захисту забезпечити якісно новим рівнем зручності, швидкості, прозорості та безпеки виборчий механізм.

Сьогодні можна констатувати існування двох видів Е-голосування, що використовуються у виборчому процесі: а) голосування з явкою громадян на виборчу дільницю з використанням програмно-технічних засобів підрахунку голосів (Філіппіни тощо); б) голосування в дистанційному режимі, без явки громадян на виборчі дільниці з використанням інформаційно-телекомунікаційних мереж, зокрема, мережі Інтернет (Естонія, Велика Британія тощо).

Кожний з видів електронного голосування передбачає власну специфіку реалізації конституційно-правових принципів виборчого права, що спричинено об'єктивно існуючими технічними та організаційними умовами.

Поки що Україна знаходиться тільки на етапі забезпечення необхідних нормативних, організаційних та технічних передумов впровадження Е-голосування. Проте практичного використання цієї форми демократії в Україні ще не відбулося.

Нормативні положення, що закріплені в Концепції розвитку електронної демократії в Україні, мають програмний характер, тож потребують розвитку та деталізації на рівні законодавства, передусім у Виборчому кодексі України та в підзаконних правових актах. Ключовий термін Е-голосування необхідно законодавчо закріпити в понятійному апараті національного виборчого права.

В перехідний період, на час забезпечення необхідних умов для загального Е-голосування, доцільно запровадити змішану форму голосування разом із звичайною. З розвитком інформаційних систем, з розповсюдженням технічних пристроїв, гаджетів та поширенням інформаційних навичок серед населення, із забезпеченням надійного захисту кібер-систем та інших передумов, можна поступово переходити до більш складного, дистанційного Е-голосування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барікова А.А. Електронна держава: нова ефективність урядування: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 224 с.
2. Бучин М.А. «Electronic voting as an element of electronic democracy: peculiarities and main approaches to understanding». *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2017. Вип. 20. С. 192-199. URL: <file:///C:/Users/%D0%95%D0%B2%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9/Downloads/electronic-voting-as-an-element-of-electronic-democracy-peculiarities-and-main-approaches-to-understanding.pdf> (Дата звернення: 10.01.2022).
3. Гаврилов М.І. Види електронного голосування як інструменту публічного управління. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2018. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2018_1_8 (Дата звернення: 10.01.2022).
4. Жаровська І.М. Електронне голосування: до дискусії щодо можливості впровадження в Україні. *Публічне право*. 2019. № 1 (33). С. 183-188. URL: https://web.archive.org/web/20200507122729id_/http://www.publichnepravo.com.ua/files/33/pdf/pp-2019-33-21.pdf (Дата звернення: 10.01.2022).
5. Турчин Я.Б. Світовий досвід у реалізації концептуальних засад електронного голосування. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 73. С. 308-310. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_73_140 (Дата звернення: 10.01.2022).
6. Чернухін І. О. Організаційно-правові аспекти захисту інформації у системах електронного голосування. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2013. № 2. С. 116-121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2013_2_21. (Дата звернення: 10.01.2022).
7. Benefits of electronic voting. URL: <http://www.smartmatic.com/voting/electronic-voting/> (Дата звернення: 10.01.2022).
8. Bonsor K., Strickland J. How E-voting Works. URL: <https://people.howstuffworks.com/e-voting.htm> (Дата звернення: 10.01.2022).
9. Стогова О.В., Мурач Д.В. Електронне голосування: проблеми та перспективи запровадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 38-40.
10. Recommendation CM/Rec(2017)51 of the Committee of Ministers to member States on standards for e-voting (Adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2017 at the 1289th meeting of the Ministers' Deputies) URL: <https://rm.coe.int/0900001680726f6f> (Дата звернення: 10.01.2022).
11. Recommendation Rec(2004)15 of the Committee of Ministers to member states on electronic governance (“e-governance”) (Adopted by the Committee of Ministers on 15 December 2004 at the 909th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/00Rec_2004_15e-gov_en.asp (Дата звернення: 10.01.2022).
12. Горбенко І.Д., Кузнецов О.О., Поуляненко М.О., Кіян А.С., Лисицький К.Є., Кандій С.О. Прототипування децентралізованої системи електронного Блокчейн-голосування. *Радіотехніка*. 2020. Вип. 200 С. 122–139.
13. Концепція розвитку електронної демократії в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text> (Дата звернення: 10.01.2022).
14. Виборчий кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20> (Дата звернення: 10.01.2022).